

Історія

ЯК ХАН З-ПІД БЕРЕСТЕЧКА
П'ЯТАМИ НАКИВАВ

Про Берестецьку битву писали і пишуть багато. Відомо, що найбільш драматичним моментом є втеча кримського хана з військом з поля бою, що врешті прирєкло українське військо на поразку. Мало того, хан, по суті, полонив Хмельницького, коли той намагався вмовити його не робити цього. До нинішнього часу немає більш-менш задовільних пояснень причин такого вчинку хана. А в козацьких літописах взагалі не знаходимо пояснення цього факту.

П'єр Шевальє у своїй книзі "Історія війни козаків проти Польщі" наводить слова хана, який докоряв Хмельницькому, що той обдурих його, приховавши від нього стан польського війська, якого, за твердженням гетьмана, було лише двадцять тисяч. Подібне твердження знаходимо також у Проспера Меріме. М.І.Костомаров пояснював це так: цього разу хан йшов на війну не за власною волею, а за наказом султана, йому невігдно було порушувати Зборівський договір. І.Л.Крип'якевич відмічає, що хан не чекав такого великого війська, вигадують

чи, що поле бою для татарів невігдно, що вони не можуть йти в бій, що свято та ін.

Справді, було невдале розташування татарської кінноти, яка потрапила під обстріл польської артилерії, мусульманське свято байрам, коли татарам заборонялось воювати. Чи не вперше в історичній літературі це питання по-гамлетівськи поставила історик О.Я. Єфименко.

Цитуємо її слова: "Чому хан втік із своїми татарами з поля битви, коли для цього не було ніякого видимо-го підґрунтя? Чи, дійсно, він прийшов на допомогу Хмельницькому проти свого бажання, по наказу падишаха, і віроломною втечею хотів відомстити українцям, як стверджують одні? Або він злякався зради з боку козаків, як стверджують інші? Чи, врешті, на татар напав страх перед численним і мужнім противником? Це одна серія загадок. А от і інша. Куди зникав Хмельницький? Чи він поїхав сам за татарами, щоб вмовити хана вернутися, або він був ними втягнутий насильно, захоплений в полон? Все це по-різному розповідається і пояснюється сучасниками й так би мовити в якійсь мірі очевидцями подій".

Якщо на другу половину питань в основному маємо задовільні відповіді, то на першу далеко не повні.

Зрозуміло, що подібні твердження не проливають

Кримський воїн.
Мал. І. Жакевича

світла на даний факт. Потрібні нові підходи до пояснення цього важливого історичного факту, який мав такі трагічні наслідки для долі України. Дозволю собі висунути свою версію пояснення причин. Ключ до її розуміння знаходимо в "Історії Русів". Вже після Берестецької битви, визволившись із татарського полону, "Гетьман розповів при тому урядникам своїм історію свою з Ханом Татарським, що коли перейняв він Хана за болотами по відступі Ханському з поля битви, то благов його найпереконливіше..., аби він повернувся на побойовище і допоміг оборонити залишені в небезпеці козацькі війська; але той..., сказав у повній злості і люті, що на границях Буковини бачився з ним суддя Гуляницький і переказав про все листуватися та переговорити у справі союзів, намов та протекцій, які були

у Гетьмана з царем Московським, і що, "швидше" він, Гетьман, зробить світ злочасним, аніж його ошасливить, бо хан ніколи до таких союзів і протекцій не допустить, а наведе з усіх сторін на землю його війська турецькі, татарські і польські і зараз тому робить почин, коли тільки Гетьман не прийме Турецької і його сторони супроти Москвитян".

Отже, перший висновок цілком очевидний — втеча одного із генеральних старшин в стан Іслама-Гірея, який знав багато таємної дипломатичної інформації гетьманського уряду і яка здатна розбити цей союз. Чи можна такий факт виключити? Ні. В ті часи подібні факти були не поодинокі. Інша справа, чи він це робив по чиемусь указу або з помсти за якусь несправедливість з боку гетьмана. Про це навряд чи дізнаємося.

Другий висновок набагато важливіший, яка все-таки таємна інформація гетьманського уряду попала в руки хана. В першу чергу, це факти зносин з московським урядом, які найбільше вплинули на поведінку кримського хана в ході Берестецької битви. Для того, щоб переконатися у цьому, необхідно звернутися до фактів зовнішньої дипломатії уряду Хмельницького напередодні самої битви.

(Закінчення на 6 стор.).

ЯК ХАН З-ПІД БЕРЕСТЕЧКА П'ЯТАМИ НАКИВАВ

(Закінчення. Поч. на 5 стор.).

Основна причина зміни орієнтації Хмельницького на Москву полягала в тому, що внаслідок зради кримського хана під Зборовом він не зумів скористатися повністю результатами одержаної перемоги. Укладений договір не відповідав прагненням українців.

Пригнічений цією невдачею, гетьман не міг далі розраховувати на щире допомогу віроломного союзника. В цих умовах він змушений зробити ставку на Москву. А тим часом восени 1649 р. і протягом 1650 р. відносини між Хмельницьким та Москвою перебували в напруженому становищі. На думку І.П. Крип'якевича, початок зламу у відносинах з Москвою стався в листопаді 1649 р., коли до Чигириня приїхав російський посол Неронов з царським листом до Хмельницького. То Олексій Михайлович висловлював подяку за те, що гетьман відмовив ханові в допомозі для нападу на московські землі, і, зі свого боку, закликав гетьмана, щоб він надалі повідомляв про на-

міри татарів. Злам же у відносинах між Москвою та гетьманом стався після інформації посла Кунакова про становище в Польській державі. Він спостерігав незгоду між магнатами, анархію серед шляхти, безладдя у війську, незадоволення серед населення. І приходив до висновку, що польське військо не могло б устояти проти московських панів. "А якщо з військом царської величності з'єднається Богдан Хмельницький, то буде крайня Речі Посполитої загибель".

Крім того, Кунаков інформував, що Польща веде віроломну політику щодо царя: Ян Казимир дав дозвіл ханові переходити через свої землі, тобто йти на Москву. Отже, ці та інші документи московсько-українських зносин напередодні Берестецької битви, про які міг знати Гуляницький і який передав їх зміст хану Ісламу-Гірею, остаточно переконали його у своєму рішенні: завдати віроломний удар у найвідповідальніший момент такої доленосної події для українців, як Берестецька битва.

**П. ЧОРНОВОЛ,
науковець.**